ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Денис Шаповаленко.

Степанида, його жінка.

Юхим, їх старший син.

Х и м к а, жінка Юхимова.

П р о х о р, другий син.

К а т р я, жінка Прохорова.

Іван, третій син.

Х р и с т я, мати Катрина.

М е л а ш к а, сусідка, удова.

Д а н ь к о, школяр.

1-й староста.

2-й староста.

Музика.

Сільський староста.

Урядник.

Дмитро.

Знахар.

Музики, народ, діти і козаки.

Діється в селі.

ДІЯ ПЕРША

Нова хата, стіл, піл, жердка, мисник, полиця, лави, кочерги і таке інше.

ЯВА 1

Степанида і Мелашка.

Степанида (причеплює над божницею рушника, Мелашка їй допомага). Отакечки найкраще буде, як рушника розгорнути надвоє, а посередині будуть образи...

Мелашка. Еге ж. Посередині вони поставляють собі благословеннє, а перед образами почеплять лам-падочку та голубів... Коли б ще й квіток почепити, тоді вже і господи як хороше було б!..

Степанида. Нехай люде бачать та дивуються, як свекруха пеклується задля невістки опорядити нову хатину.

Мелашка. Такої другої свекрухи, як ви, увесь світ сходи — не знайдеш.

ЯВА 2

Іван (вносить дошку). Ось ще вам одна дошка.

Степанида. Давай її сюди, на піл. (Кладе дошку на піл, застеля піл літником і склада подушки). Невже втомився, що так важко дихаєш?

Іван. Думаєте, не втомився?..

Степанида. Тепер вже неначе і все готове в хаті?

Мелашка. Причепурена хата та опоряджена, неначе хороми.

Іван. Дайте ж мені, мамо, за труди чарку горілки.

Степанида. Все тобі горілки, чи не годі б вже на сьогодня? І так вже зо три вихилив. Вип'єш лишнє, і знов вхопе тебе за серце.

Іван. Таджe ж у нас сьогодні весіллє?..

Степанида. Та воно правда... Забув хіба, що вчора хвершал казав, що тобі овсім не слід пити?

Іван. Та що він тяме, ваш хвершал?

Степанида. О, ти розумний!..

І в а н. А ви, може, маєте мене за дурного?..

Степанида. Казав хвершал, що від горілки тебе ще гірш скоцюбить.

І в а н. Скоріш йому язика скоцюбить!..

Мелашка. На мою думку теж так випада, що хвершал бовка дурницю.

Степанида. А хто його зна... Налийте вже йому, сусідко. (До Івана). Ото ж щоб сьогодня була остання, чуєш?

Іван. Чую, не глухий!..

Мелашка (взяла пляшку і чарку). І я з тобою, Іване, почастуюсь. Ти бідний калічка, а я сердешна удова, то нам з тобою тільки і втіхи, що в горілці, чи так?

Іван. Може, й так...

Мелашка(приспівує).

Та нікому гірше нема,
Як тій удові,
Що у хаті тільки сама
Та стіни німі...

(Випила й підносе Іванові).

Але хоч я і удова, та не геть-то журюся...

Іван (випив). А тепер піду на весілля, ще й там мене почастують. (Хутко пошкунделяв).

Степанида. Ач який... Не годилося б йому пити.
Мелашка. Отже я по щирості так міркую, що мені та вашому Іванові нічого більш у світі не зосталось, як горілку пити... Ніщо так не заспокоює клопіт, як горілка, вона — втішниця найсправжніша.
Степанида. Нам з Івана ніякої роботи і ніякого пуття...
Мелашка. Що ж, так вже, виходить, бог йому призначив.
Степанида. А певно, що так... Що я з ним по-помучилась, як ще малим був, як ото скоро упав з печі та скалічів... Вірите, не раз навколішки припадала та сльозами милосердного благала, щоб його прибрав; вимучив він мене до пропадющого... Воно, може, і гріх було об тім благати. Ох, господи многомилостивий!..
Мелашка. А мабуть, таки гріх...
Степанида. Живемо, мовляв, навпомацки, не втямимо: де гріх, а де спасеніє... Попомучилась я з Іваном, і господи, попомучилась!.. Тут приспічує тобі робота, а ти з ним воловозься... аж зненавиділа його!.. Отже як хирів, як мучився, а не захирів, зріс на клопіт нам. Куди його призведеш, до якої роботи?.. Ні косою потягти, ні за плугом... Одне слово, дармоїд...
Мелашка. А ви не ремствуйте. Може, господь на його каліцьку долю пошле вам такого щастя, якого й не сподіваєтесь.
Степанида. А може. Звісно, бог що схоче, те й зможе... Ох-хо-хо! (Заметушилась знову по хаті). Чи буде ж коли-небудь невістка так панькатись зо мною, як я оце їй догоджаю?
Мелашка. Чого не знаю, то не знаю і не хочу пророчити... Звісно, як Прохор ваш не зопалу одру-жився з Катрею, а по мислі, то вже певна річ, що промеж них мусить бути і лад і згода; а де лад, там і пошаноба,— як свекрусі, так і свекрові та й усьому родові... Як Прохор — вже царську службу відбув?..
Степанида. Ще не цілком відбув, він запасний...
Мелашка. Але воно так припада, що неначе вже й збувся того клопоту... Там, де поберуться без кохання, як тепера воно часто вже трапляється, то з такого шлюбу шкода сподіватись супокою, лихо та гармидер там зразу окубляться. (Зітхає). І не доведи господи!..
Степанида. Правда, сусідонько, що з такого спарування не жди милування...

М е л а ш к а. Хоч би й про себе скажу. Віддалась я без огляду, похапком, ніби здуріла на той мент... Звісно, молода була — дурна... Хвалити господа, що здихалась, а дев'ять год таки промучилась... Нехай мене тепер хоч озолотять — вдруге вже не піду заміж, нізащо не піду!.. Нехай йому хрін з паприкою, от що!.. (Регоче).
Степанида. Таджe либонь на тім тижневі... Стривайте, хто ж оце мені казав? Отже й не пригадаю!.. Чутка така була, що ви заручилися з Самійлом Кривоп'ятенком.
М е л а ш к а. Еге ж, мало знов була не здуріла, та, дякувати господеві, заздалегідь похопилася зректись...
Степанида. А казали люде, що Самійло від вас відкинувся?
М е л а ш к а. Брешуть, брешуть, сімсот і дев'ять раз брешуть! Я від нього відреклась!.. Ой і люде ж у нас які брехливі!.. ай-ай-ай!..
Степанида. Ми з своїм старим побралися по своїй власній волі та, благодареніє господеві, прожили вік в згоді... то нехай і діти наші так... Оті полумисочки, сусідонько, не ставляйте на припічку, а краще у мисника, а макітру можна постановити геть туди, аж на черінь... Ох, сяду та відпочину. (Сіда). Сідайте і ви та відпочиньте.
М е л а ш к а. Я не втомилась ще; як треба кому у чім задопомогти, то я на ту добу роблюсь невтомною.
Степанида. Та це правда, що ви роботящі.
Мелашка. Отже мій покійничок на те не вважав, все було за моїми руками, а він ніби того і не добачав.
Степанида. Скільки знаходилось порадників, щоб Прохор наш сватав другу яку дівку, а не Катрю. Про іншу казали, що за нею і сеє і теє, і що її рід величний та заповаджений, що через той рід можна через яке уремня і в начальники призвестись... але ми усім відповідали, що то цілком у синовій волі, що нехай бере ту, на котру впаде його думка...
Мелашка. Так, так... Воно так і повинно бути, бо так воно найкраще.
Степанида. Деякі люде аж глузували з нас та дурнів з нас строїли... Може, почастуєтеся ще?
Мелашка. Я з дорогою душею. Гляньте на хатину, як квіточка... У великий кошт вона вам обійшлась?
Степанида. Хоч і не питайте, потратилась багато... Але ж задля кого втрачаємось, як не задля дітей?.. Задля них тільки й живемо. Небагато

їх у нас. Юхим вже в одділі, дочка теж... Прохор та Іван, ото і всіх... Викушайте ж чарочку.
Мелашка (наливає). Дай же господи нашим молодятам і щастячка, і здоров'ячка, і віку довгого та розуму доброго. (Випила і частує Степаниду).
Степанида (взяла чарку). Не бажаю я їм ні багатства, ні розкошів, я ніколи на те зродувіку не заздрилась, все багатство і всі розкоші — в згоді та в супокої... (Одпива).
Мелашка. Ото стільки випили?
Степанида. Я й зроду по повній не пила.
Мелашка. Та ви ж так і чарочку знаровите. (Регоче). А я така, що в чарці і краплини не лишу... Вже ж і весіллє справили ви, на славу: і питва і їства вволю, ще й троїста музика!.. Похрипли від співів і ноги від танців повідкидали дружки, свашки та приданки... Інші люде так задоволнилися питвом, що день по троє чмелів слухали...
Степанида. Тридцять цілкових як одну копійку тільки на горілку потратили... І знов столове двадцять; а скільки пішло на дарунки, на митрики та за вінчання... Що ж, кажу, задля своїх діток втрачаємось, ні задля кого більш, як задля них, увесь вік дбали задля них...
Мелашка. Так, так. Бачила багато я весіль на своїм віку, може, їх аж сімсот і дев'ять бачила, ну такого не видала... Може, ще ви почастуєте?
Степанида. Давайте.
Мелашка (подає пляшку і чарку). А я, сусідонько, признатись по правді, боже як боялась, щоб, бува, чого не скоїлось на весіллі...
Степанида. Чого ж такого?
Мелашка. Як Прохор гуляв з Катрею більш півроку... Хіба не знаєте, як іноді трапляється?.. Та й люде не поскупилися на пащекування та всякі прикладки...
Степанида. Знаю... Чула, що і ви, сусідонько, доточували свого язика.
Мелашка. Хто, я?.. Га? А може... Знаєте, як наслухаєшся, чого іноді каторжні брехливі люде не наплещуть, то часом і не встережешся, як і сама бовкнеш ненароком якесь словце... Не хочу таїтись, може, і я винна... Язик мій — ворог мій! Хоч візьми та й утни його!..
Степанида. Доставалося вам за вашого язика від покійного чоловіка?..
Мелашка. 1-і, доставалося!.. Бив, бив, бузувір, господи як бив!.. Раз з

горища жбурнув мене об долівку та мало не перебив надвоє... Більш місяця вилежала після тії бійки... Як гоїлася та очунювала вже, то, вірите, все собі нишком шепотіла, дивилася на матір божу пресвяту та благала, щоб укоротила мені язика, щоб змогла я удержувати його за зубами...
Степанида (налива чарку і підносе)* Не вчула, певно, мати божа вашого благання? Викушайте.
Мелашка (випила). І з чого воно іноді ото коїться таке, що аж ніби тягне тебе за язика, ну притьмом тягне, щоб почесати його... А вже як розпустиш його, то й не встережешся, як і намелеш і навієш... Дай же господи нам діждати ще й Іванового весілля. (Хоче випить). О, чи я вже випила? Коли ж це?
Степанида. То я ще вам наллю. (Налива).
Мелашка. А я не відречусь, хильну. (П'є).
Степанида. Кажете, щоб Іванового весілля діждати, а яка ж дівка за нього піде, хіба божевільна яка? Кому потрібен дармоїд?..
Мелашка. А може, й знайдеться? А ви й не викушали?
Степанида. Я вже вдовольнилася, більш не питиму.
Мелашка. І не пийте; коли не кортить, краще не пийте. А мене чарочка завжди підбадьорює.
Степанида. А я ніколи не була прихильна до чарки, однудві подужаю, а третю, то вже через силу.
Мелашка. Іншому вона таки й вадить.

Я В А З

Х р и с т я (входить з хлібом під плечем). Вітаю вас, свашечко, в новій синовій хаті.
Степанида. А вас вітаю в зятевій. Цілуються.
Х р и с т я. Ідуть вже наші новосельці, князь і княгиня, оце їм святий хліб. (Кладе хліб на стіл). Гарна та світла хатина, хоча й не простора; дай боже, щоб нашим молодятам світло та весело жилося в ній.
Степанида. Дай господи, мати божа!..
Мелашка. І житимуть, вірте, як в раю, бо побралися по любові. То вже як не по согласії, то бодай його побила лиха година і сімсот і дев'ять пропасниць!..

Х р и с т я. Вирядила я моє ясне сонечко з своєї хати навіки, нехай вже осяює чоловікову оселю...
Мелашка. І буде осяювати, то вже як...
Х р и с т я. А ти б, Мелашко, не сікалася з розмовою, коли не твоя річ попереду... (До Степаниди). Шануй, свахо, мою донечку.
Степанида. І таки шановатиму, ще й як шановатиму.
Х р и с т я. Пожалієш її, вона й тебе під старість пожаліє; вітай її щирою душею та теплим серцем.
Цілуються.
Мелашка. Хоч моя річ і не до діла, але мушу сказати (хлипає), що як легко та хороше робиться на душі, коли бачиш меж людьми прихильне вітаннє та чуєш одверте щире слово, і хочеться жити та милосердного хвалити... (Наливає чарку і підносе Христі). Викушайте.
Х р и с т я. Ні, я не питиму, вдоволнилася вже досхочу. Та й не ти тут старша, щоб частувати...
М е л а ш к а. То я викушаю за ваше здоровлячко. (П'є). Чи чуєте, ідуть, ідуть!
Чутно музику.
Мерщій, мерщій, матірки, беріть хліб-сіль в руки та зустрічайте. (Дає один хліб Степаниді, другий Христі).

ЯВА 4

Іван несе на очеретині або на палиці покрасу (червону хустку) і ставляє біля порога, б у я р и н несе образи і кладе на стіл, старости, Денис, Прохор, К а т р я, гості і музики, свашки вносять скриню і ставляють на піл.
Музики грають.
1-й староста (танцює). Тепер наша черга. Пане підстаросто, піддай вогню, бо в мене неначе вже пі-дошви прилипають до долівки!..
Юхим (2-й староста, підтанцьовує). Отак наші!.. "Танцювали злидні три дні!.."
1-й староста (зупинився). Отак, а не чорт зна як! Щоб так наші молоді веселились в новій хаті та своїм лагідним життєм радували нас. Ну, Прохоре Денисовичу, тепер вже ми ваші гості, приймайте нас у вашій новій хаті.
Денис. Частуй, сину, а ти, невістко, годуй нас, чим бог послав.

Сідають за стіл.
П р о х о р (з-за пазухи вийма, пляшку І чарку і частує, Степанида дає Катрі закуску, котра підносе гостям). Милості просимо.
Денис (взяв чарку). Пошли ж господи вам здоровля і віку довгого. (П'є).
Степанида (одпиваючи). Ох, Прохоре мій, Прохоре, моя дитино коханая!..
Іван (п'яний, регоче). А я хіба не кохана дитина?
Христя (одпива). Катрусе, моя ягідко, моє червоне яблучко!..
1-й староста (взяв чарку). Дай господи, щоб ми діждали гуляти на весіллі ще й ваших дітей. (П'є).
2-й староста (Юхим). Ну, брате Прохоре, хай тобі господь допомага запобігти талану і долі... (Випива).
Мелашка. А мене, Прохоре, невже обминеш?
П р о х о р (частує). Пожалуйте й вам.
Іван. Частуй, Прохоре, і мене.
П р о х о р. Тобі не слід би вже пити..
Іван. Хто це тобі набрехав?.. Я, брат, на те не вважаю, наливай!..
Денис. Іване, не треба більш!..
Іван. Ні, я вип'ю. Наливай!
Прохор налива.
Повну наливай!.. (Випив).
Музика (випива). Годилося б, напримерича, виходить, стало бить, будем так говорить, заради такого пишного весілля, по-старосвітському, поводить журавля... Тепер вже, напримерича, виходить, стало бить, будем так говорить, перейняли усякі модні прахтики та цибулюзацю...
1-й староста. Журавля, журавля!.. Ану, старики, ставаймо в коло, а свахи, Христя та Степанида, нехай журавля подибають.
Всі. Журавля, журавля!..
Іван (регоче). Може б, і я пошкундиляв журавля?..
Починають водить журавля і співають, Івана не приймають в коло.
Унадився журавель, журавель
До бабиних конопель, конопель,
Таки-таки журавель,
Таки-таки цибатий,
Таки-таки цибатий!..

А я його ізловлю, іздовлю,
Крилапера обскубу, обскубу,
-таки-таки і т. д.
Він не буде літати, літати,
Конопельки топтати, топтати,
Таки-таки і т. д.
Денис. Ну, хоч і годі. (Зупинились). Пора і розіходитись, бо вже скоро і сонечко спочине. Частуйте ж нас, дітки, востаннє.
Прохор частує.
Іван. Чого ж востаннє, а на моїм весіллі хіба не частуватиметесь і журавля подибаєте. (Регочучи, співа). "Таки-таки журавель!.."
Денис. Годі, Іване, верзти нісенітницю!
Іван. Ну, то на похоронах моїх заспіваєте. (Співа). "Со святими упокой..."
Денис (грізно). Кажу тобі годі!
Іван. Чого годі? Ні, не годі! Може, хочете мені рота затулити? (Стає посеред хати хитаючись). Що я на весіллі про смерть згадав?.. Я її щодня, щоночі кличу, а вона не чує мене, біля других клопочеться, а про мене їй байдуже... Мамо, правда?
Степанида. Замовчи ти!..
Іван. Мені жити байдуже, обридло!.. Хто я, що я?.. Ні людина, ні скотина!.. Гей, де ти, кістлява маро, забарилася, іди мерщій, бери мене, тни своєю неминучою косою!.. Я не хочу жити, не хочу, не хочу!.. Огидло мені життя, я живу через силу!.. Горілки мені дай-те!.. (Вхопив пляшку з столу і п'є нахильці, всі кидаються до нього і одіймають пляшку).
Мелашка. Ти так всю вижлуктиш, зоставбо й мені!..
Іван (штовха Мелашку).
Геть, плескухо!.. Дайте мені ножа, я вам зараз панахиду справлю!..
Денис. Виведіть його геть!
І в а н. Мене геть?.. (Замахнувся і впав. Юхим і другий чоловік беруть його і виносять з хати).
Іван (кричить). Геть з очей!.. Всі ви мені гидкі, ненавидні!..
Винесли.
1-й староста. Не годилося б так, перешкоду зробив на весіллі...
Музика. Позвольте. Теперича, напримерича, виходить, стало бить, будем так говорить, не бува весілля без шкандалу.

ЯК А 5

Сільський староста (входе). Здрастуйте, поздоровляємо з весіллєм та будьте здорові з вівторком.

Всі. Спасибі.

П р о х о р. Милості просимо садовитися.

Сільськийстароста. Можна і сісти.

П р о х о р (частує). Викушайте.

Сільський староста. І єго можна. (Випив). Я привик так: одну випить, а другою закусить.

Прохор почастував ще.

І довольно. Невеселу звістку приніс я. Чули, певно, що война з гипоном ще з весни почалась... Ну, а тепер гребують запасних. Ти, Прохоре, сам грамотний, то й прочитай. (Дає йому бумагу).

Прохор (прочитав). Так, правда... (Верта бумагу). Що ж... Царська воля — закон... Не судилось мені тихе сімейне життя...

Всі немов обімліли.

К а т р я. Як? Як же це?.. Я ж загину без тебе, Прохоре!.. Ой, рятуйте, люде добрі!.. Ой матусенько моя ріднесенька, рятуй же мене, рятуй!.. Ой, пропаща я, пропаща!.. (Ридаючи, пада на плече Прохорові. Інші плачуть, інші зітхають, сільський староста поважно іде з хати).

ДІЯ ДРУГА

Хата Денисова. Обставини звичайної хати небагатого селянина.

ЯВА 1

Мелашка і Степанида.

М е л а ш к а. То чуєте ж, що все оте, що я зараз висловила перед вами, може подіятися з кожною молодицею, легко може, я вам кажу, що так легко, що інша і незчується...

Степанида. Мені здається, що ви даремно це кажете, не можу я тому йняти віри.

Мелашка Та ви ж обміркуйте спершу ось що. Не встигли побратися молодята, як чоловіка налопом беруть на війну, а сердешна жінка, котра тільки вчора шлюб узяла, зоставайся ні жінкою ні дівкою і ні удовою. Це ж тільки подумати, то аж моторошно робиться!..

Степанида. Воно що правда, то правда...
Мелашка. Замість того, щоб горнутись до вірної та щирої дружиноньки, що як у тій пісні співається, Ідо каже: "Цілуються, милуються, доки сон не зможе",— горнись до німої стіни, цілуйся та милуйся з подушкою.
Степанида. Що ж робить? Це трапилося не по нашій, а по царській волі!..
Мелашка. То-то ж бо й є. І я вас спитаю: що його робить у такім випадку? Мовляв, по чиїй би волі воно не трапилось, а серцеві розваги нема, нічиєю волею його не заспокоїш, воно того не розуміє, квилить, кличе коханого, кличе невгаваючи, мов навісне... (Зітхає). Знаю, знаю по собі!.. Ой господи, господи!.. Ото ж як у таку жадану добу підвернеться хоч і чорт рогатий, то й його пригорнеш і не зоглянешся, як пригорнеш того супостата замість милого...
Степанида. Ні, це витівки якісь, щось нісенітне.
Мелашка. Не вірите? А я певна, що так воно не тільки у нас, а й по всьому світу коїться... Це вам і кожна ворожка скаже, забожуся сімсот і дев'ять раз, що скаже!.. Та от хоч би сказати про Хроську Перчипипу. Як ішов її чоловік у солдати, приказував їй: "Гляди мені,— каже,— одного лишаю, щоб одного і застав". Вернувся з служби, аж замість одного вже тройко...
Степанида. Ну, Катрю до Хроськи не рівняйте.
Мелашка. Чому ні? Що ж то, Катря така свята та божа, чим же вона присвятилася, чим краща других?.. А про Хроську я вам скажу, що вона і роботяща, і зугарна до всього, і дотепна, і чепурна... Хто як не вона перша привезла з города моду, щоб хвартуха носить не на зборах, як ми носимо по-старосвітському, а щоб іззаду краї сходились докупи, а на пузі щоб було обтягнене, як на обичайці?.. Вона і кохточки завела перша. Стало бить, вона вже образована... І з лиця Хроську хоч і не з Кагрею порівняти — патрет і товстопика... А вже коли кому призначено не обминути гріха, то не обминеш його зродувіку!..
Степанида. Звісно, що гріх не по лісах ходить, а по людях, але ж... Ні, ви, сусідонько, таке страшне провадите, що у мене аж тімня почало давить, ніби па голову важке щось лягло.
Мелашка. Ну, та вже як Катря переберется до вас, то ще, може, те лихо можна буде і зупинити... Коли раз у раз вона знаходитиметься на

очах у вас, то їй вже не так зручно буде заводити зальоти... (Підходе до мисника). Пляшка одіткнута, порожня.. хоч би заткнули, а то повно мух налізло... (Глянула у вікно). Хто це пройшов вулицею? Ага, ваша невістка, Химка, її мені й треба... Забарилась у вас. Прощавайте... (Хутко пішла).

Я В А 2

Денис (виходить з комірчини).
Либонь Мелашка була? (Позіхає).
Степанида. Чув, що вона тут провадила?
Денис. Не все... Трохи подрімав після обід.
Степанида. Каже, що бачила вже скільки разів, як тільки звечоріє, якийсь і сунеться крадькома попідтинню і, як тільки увійде в хату, Катря хатні і сінешні двері замкне, позатуля вікна і, вже скільки не стукай, скільки не гукай — нізащо не відгукнеться...
Денис. Ну, нехай об цьому опісля. (Бере з полу мішок і йде з хати).
Степанида. Ой, як же моя голова заморочилась!.. Невже в тому пащекуванню є хоч крихотка правдивого?..

Я В А З

Химка. Здрастуйте, мамо, з неділею будьте здорові. (Цілуються). Що це ви самі в хаті, а де ж батько та Іван?
Степанида. Батько пішов у комору набрать зерна, щоб віднести до млина; а Іван вже більш тижня, як пішов по монастирях на прощу.
Химка. Ага, так, так, я чула та й із памороків витрусила ту чутку...
Степанида. Сідай у нас.
Химка (сіла). У вас нові картини: піп, чи що?
Степанида. Ні, то вівчар вівці пасе... Це Іван десь достав...
Химка. А я думала, що піп, шапка така, як у попа. А то друга: павич би то?
Степанида. Де ж там павич? То хатка, а біля хатки високе древо.
Химка. А я думала, що то павич хвоста розпустив.
Степанида. Еге, пішов Іван помолитись. Якісь два богомольця заходили до нас на ніч і так хороше промовляли про святощі, що Іван зохотився пристати до них у компанію... Казали, що недавно якийсь святий

присвятився і з'явив свої мощі, і тепер сила миру іде на прощу. Нібибто один чоловік годів з п'ятнадцять не володів рукою, прямо висіла як мертва; пішов туди на прощу, і рука йому зразу ожила... І знов якійсь молодиці, не в мою міру, звернуло було в'язи мало не на потилицю, і та вигоїлась... Багато сліпих стало видющими, німих — балакучими.
Химка. Чула і я про це... А то одна богомолка розказувала про дівку, котрій попиростали до долонь гривні та п'ятаки...
Степанида. Ой матінко!.. Як же воно?
Химка. Бачите, вернулася дівка з заробітків та й віддає батькові зароблені гроші, а скількось гривень та п'ятаків стулила в жменях. Батько й пита: "Чи всі вже?" А вона й одмовила: "Всі". "А в жменях у тебе що? — спитав він.— Ану розтули жмені..." А вона: "Нічогісенько,— каже, — у мене в жменях нема", та мерщій від нього. А батько услід їй і крикнув: "Якщо затаїла від мене гроші, то бодай вони тобі поприкивали до долонь..." І що ж ви думаєте: як батько побажав, так і скоїлося...
Степанида. Бо і священик колись казав, що від батька-матері ні з чим не слід виховуватись. Отже є такі, що не бояться гріха.
Химка. Своїми очима богомолка бачила ту дівку. "Так,— каже,— гроші і повростали їй в долоні". Чернеці звеліли, щоб та дівка три обідні молилася та поклони клала, аж сімсот поклонів, і щообідні ставляла по сім свічок, по цілому злотому кожна свічка, і на часточку подавала по двогривеному... І нічого не їла вона, опріч шматочка хліба та кружечки води. "Отож,— каже,— як вже вдарила вона останнього поклона, так ті гроші і розкотилися по церкві; чернець їх позбирав і поклав собі в кишеню..." Що ж це я справляю посиденьки?.. Хотіла про койщо спитати... Чи не знаєте, що зробити дитині: отут за вухом отака зробилася моргуля?
Степанида. Оливою помаж з лампадки або, ж ранішньою росою з вікна...
Химка. Юхим сказав: "Бігай до матері, вони знають средствія..." То прощавайте. (Дійшла до порога, далі зупинилась). Ви колись, мамо, ремствовали на Юхима, що взяв собі жінку, тобто мене, не до мислі?
Степанида. Овсім не ремствовала... Хто це тобі наплів?
Х и м к а. Мої очі та вуха.
Степанида. Та й коли вже те коїлося, чи варто згадувать?
Х и м к а. Одначе у нас вже діло пішло на згоду.

Степанида. І слава богу. Пора вже, пора... Коли побралися, то треба порозумітися якось...
Х и м к а. Цілком вже порозумілися... Зате другою невісткою ви зразу задоволнилися?
Степанида. Що-о?
Х и м к а. Тільки чи буде нею задоволений Прохор, як вернеться?
Степанида. Ти мене береш на докори, чи що?
Х и м к а. Ні, овсім ні. Я тільки хочу вам сказати про те, що у мене, хвалити бога, четверо підростають і всі вони Юхимовичі; а того, що Катря нагуля, навдахи чи Прохоровичем зватимуть.
Степанида. Ой Химко, стережись отаке верзти!.. Уй, який у тебе злючий язик!.. Стережись, кажу тобі!
Х и м к а. Не полохайте мене, мамо, добре вже мене за сім годів чоловік наполохав, може, трохи завдяки й вам...
Степанида. Ой, злюка ж ти, злюка!..
Х и м к а. Я вас переконаю у тім, побачите!.. (Пішла хутко).
Степанида. І цій Катря в пельці зав'язла!.. Та невже ж Катря зважилась на гріх?..

ЯВА 4

Катря (несе на плечах багато одежі і починає навішувати її на жердку). Чи не від вас так прожогом побігла Химка і не поздоровкалася зо мною?.. Чи й скриню переносити сьогодня, чи нехай поки що там перебуде — дуже важка...
Степанида. Нехай поки що там перестоїть.
К а т р я. Та й я так думаю.
Степанида. Сьогодня поспієш перебратись?
Катря. Поспію.
Степанида. Так воно краще буде... Що там тобі одній робити?.. Хату замкнемо, га? (Помовчала). Тобі, може, хотілося б там зістатись?
Катря. Ні, в гурті якось людніш.
Степанида. І поговору менш... Катре! А як на твою думку, чи не вишустрити мені на всі боки Мелашку, щоб вона більш і очей не навернула?
Катря. Хіба вже що сплела?

Степанида. Не хочу я тому йняти віри... Та коли б ще одна Мелашка, то ще сяк-так, а то і Пріська Ходунова, і Гапка Драпачева, і Химка...
Катря. Не виховалась я...
Степанида. Що таке?
Катря. Нанівець пішов увесь мій замір і вся турбота.
Степанида. Га? Як ти оце кажеш?!
Денис(входить). Невже й справді що непевне вчинилось?.
.
Степанида. А що там таке?
Денис. Гапка Дибайлова оце зараз зустріла мене та й каже: "Чула я, що ви невістку з нової хати перебираєте в свою; так воно безпечніш буде: хіба,— каже,-довго до гріха?"
Катря (набік). Ой і сусіди ж у нас, достомітні шпиги!..
Денис. До якого гріха? — питаю. "Не пащекувата я,— каже,— то й не хочу, щоб з мене першої пішов поговір..." Зареготала і пішла геть від мене. Гукнув їй услід, так вона тільки махнула рукою.
Степанида. Так і мені Пріська Ходунова відмовила: "Нехай,— каже,— другі доводять до краю, а я не охоча втручатись у чужий клопіт..."
Денис. Ти чуєш оце, невістко?
К а т р я. Та чую ж.
Д е н и с. А що ж ти нам на те скажеш?
К а т р я. Не їла душа часнику, то й не смердітиме.
Денис. Так-то воно так...
Катря. Правдиво ж, мабуть, кажуть, що якими б рідними не вбачались свекор та свекруха, а нарешті невістка їм все-таки чужа... Чужа я вам, через те і віра ваша в мене так швидко похитнулась...
Денис. Ще не похитнулась, а тільки...
К а т р я. Ні, вже... Скличте ж до гурту всіх плескух, і я при них дам вам відповідь найправдившу!..
С т е п а н и д а. І це буде найкраще... Але ти не єритуйся!..
Денис. То зробимо ми так. Піди та поклич сюди матір свою, прохай, щоб неодмінно зараз прийшла до нас.
К а т р я. Гаразд, покличу. Куди б оце мені покласти, чи можна у мисника?
Степанида. А що ж там таке?

К а т р я. Це моє... Тут два листи від Прохора та ще койщо...
Степанида. Поклади на верхню полицю, там воно безпечніш лежатиме.
Катря. То я ж піду по матір. (Кладе вузлик на мисник).
Степанида. На полудень вернешся?
Катря. Може, мати не пустять, не погодувавши. (Пішла).
Денис. Чи чула, стара? Без примхів і без сліз наважилась привселюдно виправитись... Почуємо, що вона їм заспіва.
Степанида. Бачив, як у неї очі заіскрились, як сказала про віру, що ніби похитнулася?.. Що не кажи, а душа в неї правдива, мабуть...
Денис. Та неначебто...
Степанида. А пам'ятаєш, як скоро ми з тобою побрались і ти того ж таки года пішов на заробітки, на чавунку, кудись аж за Харків, та ціле літо там був, вже аж у заморозки вернувся?.. То чого тільки не наплескали на мене щирі сусідочки!..
Денис. Не охочий я до бійки, а Мазуровій Горпині привселюдно тоді плюнув межи очі і дав ляпаса по пиці.
Степанида. І клята ж була покійниця, царство їй небесне, вічний покій. Кого вона не опаскудила, кого не оганьбила?..
Денис. Та бог з нею, не згадуй, нехай вже над нею земля пером.
Степанида. Еге ж, нехай... А візьми листи Прохорові. Шкода, що не вміємо ми читати... Давай хоч подивимось на них...
Денис (бере з полиці вузлика і розв'язує, на долівку падають: книжка, тетрадь, папір, олівець і два письма). Оце листи, а це й не знаю, до чого воно... (Підійма все з долівки). Книга, якась паличка... А-га-га, це те, що пише, колись у столяра бачив таке... Стривай, як воно зветься? Отже й не нагадаю... (Склав все у вузлика і поклав на полицю, а письма взяв і, сівши поруч з Степанидою, дав їй одне, а друге держе сам в руці і вдивляється).
Степанида. От дивлюсь на Прохорового листа, а ніби бачу не листа, а самого Прохора, ніби чую його промову... (Починa плакать). Синочку мій, дитино моя!.. (Цілує листа). Де-то ти тепер пробуваєш, як там тобі на чужині, без роду-родиноньки?.. А як хороше Прохор у листі промовля... Каже: "Лети, лети, листок, од заходу на осток". Ой, забула, як воно далі...
Денис (промовля). "Упади в руки тому, хто любий серцю моєму..."

Степанида. Далі, далі.
Денис. Далі щось і я забув.
Степанида. Хоч би ще одне словце пригадати.
Денис. Стривай, стривай... "Родненький папашо і родненькі мамашо і супруга моя вєрная..."
Степанида. Так, так... далі.
Голос за вікном. Чи не підемо заразом до розправи, привезли з пошти казет, і писар читатиме голосно?
Денис (хутко схопився). Я піду, стара.
Степанида. Піду і я. Доки Катря та сваха Христя прийдуть, поспіємо вернутись. А листи сховаю до серця. Дай мені і того... (Хова листи за пазуху).
Денис. Може, про Прохора що-небудь вичитуватимуть?
Степанида. Пошли нам мати божа веселу звістку.
Денис. Про войну почуємо... (Обоє одягаються).
Через недовгу хвилину входить Катря.
Катря. Чогось наші пішли у розправу, певно, покликано їх туди. Матері не застала дома, сказала сусідам, щоб переказали, що я за ними приходила. Стук у вікно.
Д а н ь к о (за вікном). Катре!
Катря. Це ти, Данько? Іди в хату.

ЯВА 5

Данько (увійшов і простяга руку). Моє почтеніє. А я подойшов до твоєї ізби, дивлюсь — висить замок.
Катря. Я ж тобі сказала, що сьогодня сюди переберусь.
Данько. Понімаю. Значить, годі вже секрети соблюдать?
Катря. Сьогодня доведеться признатись, довідались...
Данько. Значить, виявили? Ах, как єто довольно подло.
Катря. Знайшлись щирі душі! Доки наших нема, скористаємось тим і не будемо гаяти часу. Сідайбо.
Данько сів. Катря іде до мисника і здійма вузлика.
Хтось вже тут попорядкував, вузлик розв'язаний. О, а де ж листи Прохорові? От тобі... Невже я їх загубила? Я ж їх сьогодня сюди поклала... Певно, свекруха взяла. Чи не понесли кому, щоб перечитали

їм? Вони щосвята і щонеділі перечитують наново Прохорові листи... (Підходе до столу). Як мені хтілось крадькома навчитись грамоти, щоб самій списати у листах до Прохора про свою журбу та тугу, отже не довелось... (Сіда). Давай, голубчику, сяк-так допишемо листа до Прохора, щоб завтра або післязавтра і одіслати. От повитріщають всі вороги баньки, як я їм сама промов-лю по бамазі листа до свого милого. (Сміється). А що Мелашка, то та, сердешна, з досади або перегризе собі язика, або цілком проковтне його... (Знов сміється).

Данько. Вот будить сторія нового завєту!..

Катря. Почнемо? (Бере папір і олівець і лагодиться писати).

Данько. Почнемо. Не до ндраву мені те, що ти пишеш листа не по хвормі, по-мужицькому.

Катря. Якби писала потаківському, як ти спочатку почав проказувать, то мені здавалося б, що то не я пишу, а хтось інший орудує моїми думками і воде моєю рукою.

Данько. Так когда ж воно такоє правило, што розговори койкоторі можна по-мужицькому, а читать та писать дольжно покнижному. Наш вчитель нам раз у раз приказує, щоб ми і дома силкувались розмовляти по-книжному... А ниспектор, як оце приїздив, так казав вчителеві: "Старайтесь, штоб дєті каварили харашо..." Декотрі реб'ята вже можуть, а я ще не зовсім наловчився; але через якоє урем'я і я розговори ухоплю книжні, ще й як ухоплю!..

Катря. Ну, проказуй далі.

Данько. А на чім же ми остановку зробили? (Чита). "Любий мій Прохоре, моя ти єдиная думко!.." Аж неприятно читать. По правилу дольжно буть так: "Любезной мой супруг, Прохор Денисович!.."

Катря. А мені так не подобається.

Д а н ь к о. Чудная ти, так правило ж такоє. (Чита далі). "Як прочитали ми твого листа, то всі гуртом плакали..." Тут дольжно б сказать: усім обществом сльози проливали... (Чита далі), "...що ти, мій голубчику, тяжко сумуєш за нами. Коли б ти знав, як я за тобою щохвилиноньки побиваюся, як та пташка в кліточці..." Вот тут я прописав би: как птичка в клєткє на тонкой вєткє,— вийшло б і чуствительно і стиховно.

К а т р я. Годі-бо тобі... Нехай вже так буде.

Д а н ь к о. Ай-ай-ай, ежели б єтого листа предоставить нашому

вчителеві — от би реготав!..
К а т р я. Чого ж би він реготав?
Д а н ь к о. Потому што даже дольжно реготать, как оно по-мужицькому списано, так окроме того, што смішно, а даже довольно глупо. Ну, тут далі я пам'ятаю, одні тольки пустяки, будем дописувать.
К а т р я. Ану стривай, я сама дочитаю, чи потраплю?
Д а н ь к о. Єжели завгодно, читай.
Катря (чита). "Як вже скінчили читать твого листа, пішла я в нашу хатину, глянула на образи, котрими нас благословили, та як припала до столу, як почала на самоті голосити, довго-довго голосила, і здалося мені, що й стіни, і вікна, і скриня і вся хата заразом голосять зо мною..."
Данько (набік). І на што писать про єті дурачества?
Катря (чита). "Аж чую, закувала в леваді зозуля. Я почала її питати, чи скоро діждусь тебе..." (Заридала, припавши до столу).
Д а н ь к о. От бачиш, коли б не писала про зозулю, то й не плакала б, потому што об єтих глупостях в письмах никогда не пишуть... Змочила ще горше письмо сльозами. Куди його можно посилать? Єжели б показать такое писаніє учителеві — оставив би без обєда або в куток, чи той, в угол постановил би.
Катря (витира сльози). Ну... вже не плачу... Проказуй, писатиму далі.
Данько. І єще кланяється низьким поклоном і приятним словом...
Катря (проказує пишучи). І ще.
Данько. Не ще, а єще. Ще єто будить обозначать сильную безграмотность. (Диктує). Дяденька ваш...
Катря. Який дяденька, коли дядько?
Данько. Дядько неприятно, а дяденька харашо.
Катря. Я напишу: дядько. (Пише).
Данько. Своєвольна. (Диктує). Гавріил...
.
Катря. Не Гавріил, а Гаврило.
Данько. По-мужицькому так: Гаврило, а по-книжному: Гавріил. Архангели єсть: Гавріил і Михаил, а Гаврила нема!..
Катря. Ну, написала. Далі?
Данько (диктує). І тьотенька ваша...
Катря. Тьотенька? Мені аж вимовити смішно: тьотенька!.. (Сміється).

Хіба не краще: тітка?
Данько. Нікогда. Другий на моїм місцеві взяв би єто, плюнув на єтії безтолковиї глупості і найшов би... Только што дєньги получаю за вченіє, а то б...

Я В А 6

Входять Денис і Степанида

.

Катря. От тобі й на!.. (Ховав папір у вузлик).
Денис. Що ви тут робите?
Степанида. У книгу дивилися, чи що?
Данько. Да... єто я разні сторії читав Катрі: про Сима, Хама і Ахвета, либо вроді єтого штось другоє... Здрастуйте, дяденька Денисій Митрохванович, как поживаєте? Пожалуйте вашу ручку. (Трясе Денисові руку). Здрастуйте, тьотенька, Стехванія Єгоровна. Пожалуйте ручку. (Стискає і їй руку).
Денис. Сідай у нас, хлопче.
Степанида. Та пополуднаєш з нами.
Сідають.
Данько. Благодарим за... пригласительство, спасіба. (Сіда).
Денис. Читав писар газету, що наші здорово побили япона, аж п'ять тисячів їх полягло, а наших тільки двісті чоловік.
Степанида. Так їм і треба, проклятущим гапонам.
Д а н ь к о. Да, наші воїни так вони маладці. Учора в школі був урядник, так говорив, што наші зништожать зовсєм японця.
К а т р я. А про Прохора ніякої звістки не чули?
Денис. Ні, нема нічого. (Зітхає).
К а т р я. Мамо, ви взяли листи Прохорові, що були у вузлику?
Степанида. Я, я, осьдечки вони. (Вийма з-за пазухи). Подержала листи біля серця, і полегшало мені. На, заховай. А що ж мати?
К а т р я. Я ж вам казала, що не застала дома.
Денис. Що то у тебе за паличка в руці, як вона зветься?
К а т р я. Карандаш.
Денис. Каранташ? А я чув колись від столяра інакше, отже не нагадаю.
Данько. Нєт, дяденька, карандаш как вон був карандашом, так

карандашом і повсігда зостанеться...

ДІЯ ТРЕТЯ

В тій же хаті.

Я В А 1

Христя і Катр я.

Х р и с т я. Годі тобі, моя дитино, так тяжко сумовати,— хіба ще за рік не натужилася? Трохи було ніби й вгамувалася, а це знов третій тиждень мало не щодня голосиш. Пошкодуй себе, пошкодуй свого молодого віку!..

К а т р я. А нащо мені, мамо, те життя?

Христя. Коли не шкода себе, то хоч згляньсь над моєю старостію... не знесилюй і мене внівець... Хіба моє старе серце не рветься на шматки через твоє горюваннє?.. Коли ж тобі про біль матері, про її муки байдуже, то жени її мерщій в домовину... доволі вона вже нажилася, доволі натішилася життєм, дякуючи тобі.

К а т р я. Мамочко, не докоряйте мене... Я... я... вгамуюсь... (Затуля собі рота долонею, щоб не плакать). Перестану... тужить... (Іде до порога, бере кружку з водою і промива очі, напилась). Вже вгамувалась ніби... (Сіла біля матері).

Христя (голубить її). Таджe ж пише, що рана не тяжка, що лікарі запевняють, що скоро загоїться...що кістка тільки трохи зачеплена... Дякувати треба господеві, що не перебили ноги, а не тужити...

К а т р я. За віщо ж дякувати? Кому він що лихого вчинив чи заподіяв?.. Ми, мамо, "господом забуті"...

Христя. Що це ти верзеш? Гріх так казать... А що поранено Прохора, то на те він солдат, воїн.

К а т р я. Хіба він по своїй охоті пішов на війну? Хіба йому потрібна була війна?.. Не одружився б він, коли б знав, що запротирять... Казав же, як прощався, що якби знав, що потягнуть на війну, не зав'язував би мені віку... Взяли, заслали на край світа і скалічили... Що я тепер? Салдатка, котру кожен, кому не жаль тільки, зневажа... За віщо ж, питаю, я мушу дякувати господеві?

Х р и с т я. Не ремствуй, борони тебе боже ремствовати!..

К а т р я. Не ремствовати?.. Але ж і дякувати нема за віщо. (Похитала з

хвилину головою). "Легко поранений..." А чому ж сам не пише, коли легко поранений?.. Навіщо сестра милосердна пише за нього?
Христя. Певно, він лежить...
К а т р я. Легко поранений нє лежав би... Мало хіба на селі ненароком калічаться: інший руку розруба сокирою, той ногу, а не лягають.. Савка Кугутенко як торік розрубав коліно, а не ліг, ціле літо волочив ногу, аж доки не взяли в болницю та не відрізали ноги...
Христя. І зістався навік калікою... А коли б загодя почав гоїтись, то, певно, і не скалічів би... (Помовчала). А й хороше ж милосердна сестра списала, вже так хороше, що й сказать.
К а т р я. Дізналася, що Прохор не з москалів, і сама призналася йому, що вона теж з наших.
Христя. Кортить мені ще послухати того листа, може, прочитаєш?
К а т р я. Прочитаю.
Христя. От і розумниця. Ще ні один салдат з нашого села так хороше не одписував. всі якось потаківському закидають, як ото іноді наші началники наважаються балакати або хвершал...
Катря (розгорта листа і зітхає). Ох, боженьку милий!.. (Чита). "Люба моя дружино Катрусе!
Христя іноді залюбки голосно додає: "Так, так", або: "Ох як хороше!
Мушу тебе засмутити невеселою звісткою. Під Мукденом мене скалічено, ліву ногу кулею навиліт пробило і трохи пошкодило кістку, нижче коліна; через що дохторі звеліли мені лежати у шпиталю, доки затягне рану і кістка загоїться... Я почуваю себе дужим. У шпиталю доглядають за нами сестри милосердія, і ми їх звемо сестрицями; вони перев'язують нам рани, дають усякі ліки; а тих, що дуже покалічені та немошні, то таких сами і чаєм поять... Цього листа пише сестриця. Довідалась, бач, вона, що я з хахлів, та й пита: "Ви українець?" А я їй кажу: ні, я хахол. А вона й почала мені товкувати, що хахолце насмішка, все рівно, як москаля звуть кацапом або єврея — жидом... Ви, каже, українець, через те я і листа до вашої жінки напишу по-українськи. А потім як почала вона мені оповідати про давню давнину, про таку, що і батьки нам не розказували. Потім сказала мені, з яких книжок те вичитала; у нас, у школі, ми про такі книжки й не чули... Каже, що колись Україна була вільна сторона... Я почав її благати, щоб вона усе

оце списала тобі, щоб і ти кой-що зрозуміла та щоб додала й про те, яка вона добра душа. Довго вона сперечалась, що про це не слід писати, що її обов'язок примушує пеклуватись біля хворих, але я сказав, що як вона не спише про все те в листі до тебе, то я затаю свого адреса. Тільки таким побитом я і прихилив її до свого благання, боюсь тобі оповідати про страшенні каліцтва, які тут доводиться щочасу бачити; хоч щодня на моїх очах сотні салдат в муках падали і помирали, одначе не зачерствиш себе так, щоб, глянувши на іншого пошматованого мученика, не здригнутись... Як бог. поможе повернутись благополучно додому, тоді розкажу тобі все, нічого не затаю. Не сумуй, моя голубко, та не журись дуже за мною, трошки заплач собі, бо без того не можна, але не плач на людях, а нищечком, та надійся на господа і молись йому, щоб допоміг мені скоріш вернутись у рідний край, у свою хатину, до любої моєї дружиноньки..."

Христя. Бачиш, і він приказує, щоб не журилась та господеві молилась. Ну, далі.

К а т р я (чита). "Я розказав сестриці, яка ти у мене хороша і як кохаєш мене, так вона дуже тішилась. Сподівайся ж від мене скоро другого листа..." (Промовля) Сподівалась, та, мабуть, і сподіванку доведеться залишить. (Чита). "Сестриця каже, що як тільки мені покраща, зараз же об тім сповістить тебе сама. Сестриця ще каже і те, що нам, українцям, треба листи писати додому посвоєму. Кланяюсь низенько таткові і неньці, і тещі, твоїй неньці, братам, і сестрі, і невістці, всій рідні і всім добрим людям. Твій друг Прохор Шаповаленко, младший унтерофіцер". (Говорить). Слова останні він власною рукою дописав.

Христя. Стало бить, і не немощний... Ну що, полегшало тобі? А мені так теплом усю душу і обгорнуло.

Ка т р я. Вже скоро й місяць, як цей лист прийшов, а другого нема та й нема!..

Хрис т я. Може, завтра, може, післязавтра прийде.Он Гальчин чоловік як прислав одного листа та одіслала вона йому карбованця, та відтоді ані вісточки, отже пі ніби й байдужісенько.

К а т р я. Мені під того не легше. (З ажурилася).

ЯВА 2

Входять Степанида і знахар.

Степанида. Здрастуйте, свахо, спасибі, що запитали. (Цілується з Христею). Що, свашечко, і ви не заспокоїте вашої доні?.. Ми вже і руки опустили.

Христя. Не приберу і я ума, як її вговорити.

К а т р я. Я ж не плачу вже... (Понесла листа до мисника і хова у вузлик).

Степанида. Кажуть, що у розправі вже казету читають, певно, старий вже там.

К а т р я. Піду і я. (До Христі). Ходімте, мамо, у розправу.

Христя. Та воно годиться тобі пройтись... Прощавайте, свахо. (Цілується з Степанидою). Мені треба зайти до млина, воно по дорозі: ти до розправи, а я у млин... (Пішла з Катрею).

Степанида (до знахаря), Бачили?

Знахар. Ні, ще.

Степанида. Оце ж наша невістка, Катря.

Знахар. Ага, а я думав...

Степанида. Садовіться.

Знахар. Можна. (Сів).

Степанида. У будень ще сяк-так, за роботою та за клопотом, то й розважиться. А як прийде неділя або свято — цілий день виголосить...

Знахар. Невістка?

Степанида. Та вона ж... Як не плаче, то щось таке з нею коїться, ніби остовпеніе і мовчить-мовчить, хоч ти їй що хоч кажи.

Знахар. Мовчить все?..

Степанида. Еге ж, мовчить. Я чула, що як іншій людині дошкулить до болячого, то у неї усе в грудях замре,— чи так?

Знахар. Бува й так, а бува й не так.

Степанида. Спасибі вам, що потрудились пожалувать, може, вас почастувать?

Знахар. Якщо є, то... Мене люде частують.

Степанида (бере пляшку і частує). Дай господи, щоб ви допомогли їй.

Знахар. Допомогти можна... Жалаєм доброго здоров'ячка. (Випив).

Степанида. Мені здається, що ви неодмінно їй допоможете. Закусіть, будь ласка.

Знахар. Допомагав багатьом, то й вам допоможу. (Закусює).

Степанида. Звісно, побивається за чоловіком, бо його скалічено на війні... Прислав листа...
Знахар. У нас, сказать, мого свояка сина теж скалічено...
Степанида. Скрізь те лихо коїться...
З н а х а р. На те воно й лихо...
Степанида. Може, викушаєте ще?
З н а х а р. Як почастуєте, то викушаю.
Степанида. Я вам так вдячна... (Налива). Хто це вас напутив?
Знахар (випив). Василь... якбо його? Ось що... Москаленко.
Степанида. Ага, це наш недалекий сусіда, от добра душа, спасибі йому.
Знахар. Ідіть, каже, там вас чекають.
Степанида. Хотіли ми вже кинутись до хвершала.
Знахар. То не хвершалове діло.
Степанида. І я так кажу... Як тепер хвершали понаставали, то такі, що краще б їх і не було: ні шепотіння він тобі не тямить, ні заговору...
Знахар. Без шепотіння та без заговору не можна.
Степанида. Скажи йому, щоб злизав зазіх або здмухнув пристріт, так він баньки витріщить...
Знахар. Може б, почастували по третій та й за діло?
Степанида. Викушайте. (Налива), Пожалуста, поможіть їй, сердешній.
З н а х а р (випив). Людським помагав... Ходім. (Встає).
Степанида. Куди ж це?
З н а х а р. До неї ж.
С т е па н и д а. Вона ж пішла у розправу, ось вернеться...
Знахар. Хто?
Степанида. Невістка.
Знахар. Ми її не ждатимем. А мазниця є?
Степанида. Є, є!..
Знахар. Коли б ще обичайка з старого сита або з решета...
Степанида. І обичайка знайдеться.
Знахар. Інші штанами або хвартухом шию труть, а я завжди обичайкою... Де ж вона у хліві, чи?..
Степанида. Хто?
Знахар. Телиця.
Степанида. Яка телиця?

Знахар. Та у вас же телиця захворіла, перелоги б то чи що?
Степанида. Ніякої телиці нема у нас хворої...
Знахар. А вас же як звуть?
Степанида. Ми Шапуваленки, з діда з прадіда Шапуваленки.
Знахар. А мені треба Рябошапку; виходить, я помилився?
Степанида. Рябошапчина хата поруч з нашою.
Знахар. То так би й казали зразу, а то почали: "сідайте" та "викушайте"... І що за народ, не скаже тобі товком, а... Прощавайте. (Пішов).
Степанида. Я думала, що він людський знахар, а він товарячий!..

ЯВА 8

Д а н ь к о. Моє поштеніє, тьотінько! Вашу ручку. (Чоломкається). Катрі нема дома?
Степанида. Пішла на часинку до розправи, зараз повернеться, посидь.
Д а н ь к о (сіда). Приніс одну книжку Катрі... Папаша купили на ярмарку; ну, кажеться так, што по безграмотству їхньому вочень глупую... Зветься "Сердешна Оксана"., Так, пустяковая сторійка...

ЯВА 4

Денис і Іван.
Денис. Чи бачиш, стара, хто прийшов?
Іван. Здрастуйте, мамо! (Цілує їй руку).
Степанида. Здоров, здоров, сину! Насилу ти вернувся.
Денис. Глянь ти на нього, неначе аж подужчав і якось ніби вилюднів...
Іван (скида зайву одежину). А таки вилюднів.
Денис. Сідай та відпочивай...
Іван. Я вже трохи відпочив. (Сів).
Степанида. Чи не дати пополудновати?
Іван. їсти не хочу, по дорозі заходив до Юхима, і він мене підгодував, спасибі йому.
Данько. Моє поштеніє, дяденька. Вашу ручку. (Чоломкається). Здрастуй, Ванька!
Іван. А, здоров, здоров, школяр! (Чоломкаються). Вчишся ще?
Данько. Вчусь.

Іван. Вчись, братуха, вчись. Я не довчився, а тепер і шкодую... Ну, тату, приніс я вам стільки новини, що й за тиждень не переслухаєте.
Данько. Інтересно б послухать?
Денис. Набачився усякої святині?
Іван. Святиня окроме... Скажу вам, що хто не бува по світах, той і не тяме, що по людях коїться... Чого-чого я тільки не навидався за п'ять місяців, чого не наслухався... Я почав койщо розказувать Юхимові, так він аж рота роззявив. Ще нагодився і Давид Кра-марчук — і той аж цмокав губами. Прийдуть надвечір до нас, щоб я їм ще кой-що розказав... Чого-чого тільки я не чув!..
Степанида. У Києві був?
Іван. Був, і в Воронежі був, і у Серафима Саровського, був і в Почаєві, а нарешті вже і в Святих горах...
Степанида. Набачився святощів?
Іван. Хотів вам принести проскуру від Почаєвської, та загубив заразом з торбиною.
Денис. Отакої!
І в а н. Ішли ми, бачите, лісом; ішло нас аж шість чоловік заразом... Тих вже, з котрими я з дому пішов, не було, бо то були таки справжні богомоли... Ідемо ми лісом, аж чуємо — гупотить позад нас; один оглянувся та й каже: "Це не інакше, як за нами погоня, тікаймо мерщій". І кинулись ми всі врозтіч по лісу. Одбіг я ступенів з півсотні, дивлюсь — лежить гнила колода, я пуць — і припав за колодою; аж це біля мене вершник як загупотить, а я зарився в листя та й лежу. Далі вже не чуть стало вершника, підвів я голову, бачу — побіля хтось ще ворушиться, далі і той випростав голову з листя. "Це ти?" питає.— Я,— кажу. Долежали ми там до вечора; як почало сутеніти, вийшли на шлях та вже не наперед пішли, а назад... Пройшли гін з п'ятеро та й звернули уліворуч; ішли, мабуть, до півночі, потомились, одійшли набік і полягали спать, Хотів я попоїсти хлібця, зирк, аж торби нема, загубив; спасибі товаришеві, підгодував мене трохи... Удосвіта прокинулись, товариш і каже: "Прошай, брате. Тобі туди, а мені туди; ти мене не бачив, я тебе не знаю. Укупі як підемо, часом наздоженуть — і тебе зачеплять, а нарізнь безпечніш..." Так ми вже більш і не бачились. Люде справили мене на Святогорський монастир, а звідти вже пішов прямо додому...

Багато дечого наслухався я від своїх товаришів. Як почали вони тлумачити мені, як належить поводитись людям та через що люде живуть у злиднях та в темноті...
Денис. Треба, шоб ти і нам кой-що розказав.
Іван. Авжеж розкажу.
Д а н ь к о. Дольжно буть інтиресні сторії.
Іван. Це ж ти по-якому белькочеш?
Д а н ь к о. Как по-якому? Как у школі, так і в сімействі дольжно.
І в а н. А я чув від людей розумних, що воно не так дольжно!

ЯВ А 5

Юхим, Давид і ще деякі люде.
Юхим і другі. Здрастуйте, з неділею будьте здорові! (Цілує батька і матір в руку).
Денис і Степанида. Спасибі, будьте і ви здорові. Сідайте у нас. (Сідають).
Юхим. Ми оце прийшли, якщо не виженете з хати, прийшли послухати богомола; таку завдав нам задачу, що аж в голові все заворушилося.
Д а н ь к о. Все одно што іменовані числа, да?..
Денис. І нас він зацікавив... Набачився світа та й начувся.
Іван. Про віщо ж вам?
Юхим. Та от ти почав був про колишнє, про прадідівщину...
Іван. Можна. Тату! А може, й ви чували, хто такі були ваші діди та прадіди?
Денис. А хто ж вони були? Звісно, крепаки, стало бить, папські.
І в а н. А з якої ж причини вони стали панськими?
Денис. Про це вже я не скажу... Мабуть, так воно здавна запроваджено... Інші кажуть, що так воно від бога призначено...
Іван. Ні, тату, не від бога, а від людей. Прадіди ваші були вольними козаками, вони воювали з турками, з татарами, з ляхами, з москалями, здобували землі, скарби та боронили віру христову.
Д а н ь к о. Вот про єту сторію раз почав був розказувать нам вчитель, а хтось ниспекторові доніс, так той йому сказав: "Сматріть, штоб вам не прийшлось заганять телят заразом з Макаром..."
Юхим. З яким Макаром?
Д а н ь к о. А хто його знаїть, ну тольки вчитель спужався...

Давид. І мій хлопець-школяр шось подібне розказував, та я не розібрав...
Іван. Колись, може, гуртом розберем все... Була у козаків на Дніпрі головна сила — Січ, там був у них і січовий отаман, котрого козаки вибирали вільними голосами. Звались ті козаки січовиками, або запорожцями...
Денис. Я чув колись казку про запорожців, та думав, що то так собі побрехенька, як от про Івасика-Телесика або про лисичку-сестричку.
Іван. Із Січі запорожці ходили воювать з ворогами; плавали у байдаках по морю під турка та бусурмена; нападали на Польщу, на татарву... І взяли завидки ворогів на їх хист та одвагу, і почали вони, то той, то другий, умизгатися біля запорожців та запрошувати у спілку, щоб з'єднати гуртом велику силу війська та подужати слабшого... Думали, думали, обмірковували та радились запорожці: до кого б їм прилучитись?.. І надумали пристати до москаля, бо у москаля одна з ними віра і через те певні були, що спілка з москалем буде найміцніша...
ЯВА 6
К а т р я (входе ридаючи). Ой боже мій, боже мій! Тату, мамо!.. Спалили Прохора, спалили!.. Всі. Що, як?
К а т р я. Японці спалили той шпиталь, у котрому лежав хворий Прохор, всі поранені погоріли!.. Ой доленько ж моя нещасная, голівонько моя пропащая!.. (Принада до комина і голосить).
Степанида (вхопилась за голову). Ай-ай!.. Голова!.. Прох... Прохо... (Рве на собі сорочку).
Денис. Що це з тобою? (Хапа її за руки).
Степанида (силкується вимовить). Про-хо-р-ра спали...
Денис. Що ж це. коїться?.. Юхиме, бігай по хвершала!..
Юхим. Зараз, тату!..
Давид (до людей). Ходімо... не в час ми прийшли... Така оказія...
Виходять.
Іван. Хіба ж не через нашу сліпоту усе оце коїться? Матусю, заспокойтеся!.. (Підходе до матері).
Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Біля Денисової хати. Хата, тин, повітка, комора і т. ін.

ЯВА 1

Денис (лагодить тина, з-за повітки виходить Іван). Не світ не зоря знов з подвір'я втікаєш?

І в а н. А чого ж я сидітиму дома? Робити я ні сокирою, ні лопатою не можу — задихаюсь... Тільки й мого, що шкундиляю, доки зможу, а як знесилюсь вкінець, тоді вже лежатиму, доки пропаду...

Денис. Може, посидів би біля хворої матері?

Іван. Що я їм допоможу, я ж не лікар. Води хіба подати, так вони і самі ще здужають встати і напитись.

Денис. Я, бувши на твоїм місцеві, не вештався б.

Іван. Промеж людьми, тату, охітніш дихається, а дома такий сум, що й... Мати хворі, ви мовчазні та богобоязні...

Денис. Таким вже я й помру.

Іван. Не в тім сила, а що ви раз у раз затикаєте вуха і не хочете слухать, об чім тепер люде скрізь гомонять, а я так не можу...

Денис. Бо з того, що ото декотрі затівають, не буде ніякого пуття, я тобі кажу, що не буде... Раніш затівали подекуди теж щось подібне, а нарешті списали інших так, що й досі чухаються, інших по острогах згноїли або позасилали невіть-куди...

Іван. А я певен, що воно, так скоїться, як сподіваються люде.

Д е н и с. Та й тоді сподівались, що одберуть у панів землю та поділять...

Іван. І одберуть, і поділять, от побачите!

Денис. Хто одбере?

Іван. Знайдуться такі. Ну, а скажіть по правді: хіба ви не хотіли б, щоб вам прирізали землі?

Д е н и с. Та мало чого я не схотів би...

Іван. Багато ви за цілий вік розхазяїнувались на чотирьох десятинах?.. Ще доки вкупі жили, то сяк-так перебивалися, а як одділили Юхима, то і в нього не-повно, і в нас порожньо... Коли б Прохорову хату не продали, то вже на весну не було б чим і орати... Щоб ви робили з однією шкапою?.. Злиднів би годували.

Д е н и с. А годували б... Нам до того не привикать.

І в а н. Я не можу до того привикнуть... Ну, я піду. Сьогодня біля розправи сходка, чого ви хоч раз на сходку не підете?..

Денис. А матір слабу на кого кинути?

Іван. Та... то тільки одмовка... Сьогодня мусять приїхати знов з города такі, шо будуть промовлять до громади...
Денис. Он чутка є, що вже скоро замиреніє буде; салдати, котрі вертаються звідти, кажуть, що ось-ось мусить бути замиреніє... А після замирення, може, і справді землі приріжуть... Чув же й ти, що якийсь біля Митьчиної лавки розказував, що нібито синод дозволив цареві по сім десятин на душу прирізать? То краще підождать би?..
І в а н. Ця ж чутка була ще до войни, одначе й досі не прирізали... (Пішов).
Денис (помовчав). Тільки хліб переводе, прямо дармоїд... Каже: "Робити не можу..." Либонь бреше... Захтів би робити, то знайшов би роботу... (Подумав). Одначе що ж би він робив? Хіба пліт полагодить та й тільки, так я ж і сам вже його полагодив... (Помовчав). Може, й справді якесь пуття вийде з тієї помовки, що нібито рух обхопив вже багато сел?..

ЯВА 1

К а т р я. Здрастуйте, тату! З неділею будьте здорові.
Д е н и с. Здорова будь і ти.
К а т р я. Що це ви? У неділю робите?
Денис. А роблю. Робити за мене нема кому. Куди це так спозаранку? Присядь.
Сідають на призьбі.
К а т р я. Нарочито до вас... А мати як?
Денис (махнув рукою). Хоч і не питай... Позавчора Никодим вернувся з войни.
К а т р я (зітхнула). Я чула.
Денис. Прострелено йому долоню і плече... З хрестиком на грудях...
К а т р я. Чула.
Мовчать.
Денис. Кажуть, що ти таки надумалась заміж іти?
К а т р я. Надумалася... Не з свого переконання, а з людського, ще більш з материного. Хоч я вже тепер і не ваша, а все ж таки прийшла до вас поблагословитися...
Д е н и с. І нехай тобі бог помагає. (Зітхнув). Мертвим царство небесне та вічний покій, а живому слід користатись тим життєм, котре бог

послав... А щодо смерті, то вона у свій час прийде по кожного, нікого не обмине — хто на черзі — лягай в домовину... Неньці твоїй під старість буде до кого голову прихилити, та й сама матимеш притулок... А наша сем'я тепер тобі зовсім чужа... Та й яка наша сем'я, де вона? Юхим в одділі, у нього вже своя сем'я; Галька — дочка, теж відрізана скиба від хліба... Іван — каліка, стара непритомна— он яка сем'я!..

К а т р я. Ви знаєте Василеву сем'ю, яка вона?

Денис. Сем'ю Степанців я добре знаю. Люди гарні, смирні, богобоязні... Певно, і Василь добряча душа...

К а т р я. Я йому сказала, що Прохора ніколи не викину ні з думок, ні з серця...

Денис. Василь же і сам удівець, може, і він кохав першу жінку, ти ж не будеш докоряти його за те, як він добром згада покійницю?

К а т р я. За віщо б я його докоряла?

Денис. Вийдеш заміж та як спаруєшся із щоденним клопотом та з невгавною турботою, а ще як посипляться діти, то вже й ніколи тобі буде згадувати минуле; бідкатимешся об тім, щоб діток вигодувать та зростить, та до розуму довести... Я тобі це по серцю кажу...

К а т р я. Спасибі вам... Довго вговоряли мати, і гнівалися, і сварилися, і плакали... Думала-думала я, а нарешті сказала: вчиню вашу волю, нехай буде повашому... Прийшла оце з вами вже і попрощатись, сьогодня і до вінця ідемо.

Денис. І нічого надалі відкладати.

Катря. Хотіла б з матір'ю попрощатись...

Денис. Хоч прощайся з нею, хоч не прощайся, їй вже однаково, нічого не втямить... Ось я її зараз покличу сюди... (Пішов в хату).

ЯВ А З

Мелашка. О, Катря!.. Здорова, Катре!

Катря. Хоч і прощайте.

Мелашка. І досі індичишся? (Мовчання). Заміж ідеш за Василя? Це ти гаразд робиш... Скільки не журись, а опріч журби нічого не вижуриш. Та й поговору не буде... Ні від чого так не боляче, як від поговору, га?.. (Мовчання). Поговір як половоддє — не зупиниш і не загатиш... Га? (Мовчання). Чула про онорала, що позавчора балакав з людьми біля

розправи? Та ти і справді приндишся і досі?.. Ну, то не клич мене до себе і на весіллє... Ще й сміється? Сімсот тобі болячок та ще й дев'ять... Тьфу! (Пішла).

ЯВ А 4

Денис і Степанида.

Катря (підходе до Степаниди). Здрастуйте, мамо!.. (Цілує її), Невже не пізнаєте мене?

Степанида. Мене...

Катря. Я ж Катря, невістка ваша...

Степанида. Ваша...

Катря. Іду, мамо, заміж за Василя, благословіть мене! (Кланяється їй і цілує руки).

Степанида. Мене...

Денис. Нехай вже тобі, Катре, господь допомагає і пошле щаслившу долю... (Цілує її).

Катря (поцілувала його в руку). Спасибі. (Пішла, втираючи сльози).

Денис (до Степаниди). Може, хочеш знов лягти чи посидиш?

Степанида. Посидиш... (Іде в хату).

Денис (іде з нею поруч). Ти пізнала Катрю?

Степанида. Катрю...

Денис. Заміж іде Катря...

Степанида (зупинилась раптом і вдивляється в простор). Прохор!..

Денис. Невже він тобі привидівся? Чи не душа його тут витає? Ох, треба буде в ту неділю панахидку відслужити... Як ти думаєш, стара?

Степанида щось показує рукою. Ну, ходім, ходім в хату.

Пішли.

Я В А 5

Юхим (хутко йде до хати). Нема батька в подвір'ї, певно, в хаті. (Іде до дверей, назустріч Денис). Здрастуйте, з неділею!

Денис. Здоров, синашу. Що доброго скажеш?

Ю х и м. Та от прийшов до вас... Тут, бачите, таке цікаве діло... Тільки що ви той... якісь дуже богобоязні...

Д е н и с. А хіба й ти вже не боїшся бога, як Іван?

Ю х и м. Та не в тім річ... Бога боюсь я, а як богові байдуже про нас, то виходить, що треба вже самим клопотатись...
Д е н и с. Та ти кажи прямiш, не мудруй!.. Що там затіваєте? Чи не підбадьорює знов хто на розореніє?
Сиділи б, може, оце по острогах, коли б тоді, як з п'яних очей намірялися спалити якономію, не послухали розумних людей та не одумалися загодя...
IO х и м. А може, й не сиділи б?
Денис. А все горілка призводить до бунту.
Юхим. Ви думаєте, що всім миром керує горілка?
Д е н и с. Ти і зараз вже клюкнув? Юхим. Не в тім рощот...
Денис. Чув, що тепер роблять з іванівцями, котрі розорили та попалили якономію свого пана? Всіх перетрусили, позабирали не тільки пограбоване, а і власне; багатьох посадовили в острог.
Юхим. Може, то ще й брехня?.. А як і посадовили так що ж: сьогодня посадовлять, а завтра випустять.
Денис. Де це ти такого розуму свіжо набрався?
Юхим. Є такі, котрі більш нас тямлять... Посадовлять пани, а цар звелить ослобонить.
Д е н и с. А чи звелить же?
Юхим. Ось побачите. А що спалили панське добро, то краще — ні нам, ні йому!..
Денис (наслуха). Що воно з дзвоником їде верхньою вулицею, гляди, чи не становий? (Придивляються). А, це Катря поїхала з Василем до вінця... Ач, з дзвінком, як пишно!..
Юхим. Не одним же панам з дзвінком їздить, пора і нашим хоч до вінця з пихою... Так слухайте, тату, ось у чім річ. Скільки на вас землі брати?..
Д е н и с. Де?
Юхим. Я так думаю, що і на вас не менш як десять десятин?
Денис. У кого брать?
Юхим. У нашого пана.
Д е н и с. Віддає в оренду, чи як?
Юхим. Ні, самі візьмемо.
Денис. Як візьмете?
Ю х и м. Чого ви так галаснули? Так візьмемо, та й годі, з царського

дозволу... Вже умовились громадою, щоб завтра всім виїздить в поле і поділить землю... То я оце нарочито забіг до вас, щоб спитать, скільки брать на вашу долю?
Д е н и с. Та чи ти при умі? Хто це вас на таке напутив?
Юхим. Царський посланець.
Денис. Що-о?!
Юхим. Ось тут у нього хрест, а тут медалі, а ось тутечки зоря, чи та, як-бо її? Звізда!.. Позавчора смерком підбіг до розправи, а тут якраз люде були на сходці. Підійшов до людей, поздоровкався, далі розщепнув балахона, що зверх був на ньому, та й пита: "Бачите, що оце таке?" Дивимось: мундир на ньому, хрести та медалі і звізда. "Догадуєтесь,— пита,— хто я такий?" Ми зглянулись промеж себе та мерщій шапки поскидали. Він тоді вийняв бумагу і показує: "Оце,— каже,— царське..." От забув, як він сказав, чи цвинкуляр, чи приговор... Ну, а далі почав читать. І там прописано, що дозволяється крестянам брать землю у панів, по десять десятин на душу...
Денис. Де ж та бамага?
Юхим. Він взяв з собою. Бачите, йому треба їхать по других селах оповіщать людей... "Нас,— каже,— багато розіслано по всій Расєї..."
Денис. Ото шкода, що бамаги не взяли, безпечніш би було діло.
Юхим. Перед усією ж громадою вичитував, навіщо ж та бамага? Тут же був і староста, і соцький, і судді...
Денис. Краще б було, коли б і бамагу дав...
Юхим. То брать на вас?
Денис (оглянувся). Та хто його зна.
Юхим. Який ви страхопуд!..
Денис. Коли б бамага...
Юхим. Як назад їхатиме, то можна буде попрохать, щоб дав... То брать?
Денис. Та вже, якщо той, то бери... Як громада, то так вже й я...
Юхим. Дасте завтра ваших биків та спряжемо з моїми... Може, і ви поїдете?
Денис. Та хто його зна.
Юхим. Вся ж громада виїздить, і староста, і писар, і...
Денис. Коли вже вся громада, то й я за громадою...
Юхим. Так, звичайно— найкраще... То прощавайте. Треба ще забігти до

Давида, у нього либонь є зайвий плуг. (Пішов).
Денис (сам). І хотілось би земельки придбати, і якось ніби страшнувато... і як —таки бамаги не взять... З цвинкуляром в руках безпечніш... Ну, та коли вже вся громада, то треба й собі за громадою... Шкода, що бамаги не взяли!..

ЯВА 6

Іван (хутко йде). Був Юхим (Тяжко дихати). Денис. Був. Іван. Розказував?
Денис. Ну, розказуйвав.
І в а н. Я завтра теж поїду в поле, нехай і мені приріжуть десять десятин.
Д е н и с. А тобі нащо земля? Робить ти не в силі...
Ів а н. Так що ж?.. Я землю продам та поїду в який-небудь город, там буду вчитись усяким наукам; я хочу бути таким вченим, щоб усяку книжку зміг прочитати. Тоді вже цілком зрозумію все, що в світі коїться. Інші люде у чужі землі їдуть, в Америку тощо, і мене цікавить Америка .
Денис. І чого б я раз у раз вештався по світах?
Ів а н. А я дивуюся, як ви прожили вік, а далі Києва і не були?
Денис. Годі з мене й того, що в Києві був, далі Києва мене і не кортить
Іван. Дайте мені двогривеного
Денис. Навіщо тобі двогривении?
Іван. Хочу купить книжку у лавошника Митьки.
Денис. Навіщо тобі та книга?
Іван. Читатиму. Книга зветься : "Іван Вижигін, Фадея Булгаріна".
Д е н и с. Та аж двадцять копійок за неї?
Ів а н. Вона дорожче стоїть, а Митька віддає мені за двогривеного з тим, щоб я йому вибрав чай із маслин... та робота не важка, як раз по мені. Бачите, купив він у городі товару усякого, купив і чаю, і маслин та чай з маслинами поклав в один мішечок: два хунти чаю і десять хунтів маслин; а папір, у котрім був чай, роздерся, чай і висипався у маслини... Тепер треба чай вибирать з маслин, бо шкода ж чаю...
Денис. Купив би краще яку церковну книгу.
Іван. Хіба церковні книги дешевші? Та й навіщо мені церковна, я в попи не збираюсь. Дайте ж двогривеного.
Денис. Цвиндриш гроші.

Іван. Свої ж цвиндрю, а не ваші, я їх заробив у лавошника за те, що читав псалтиря над його покійним тестем.
Денис. Та невже? Пожалуста, більш не давай мені твоїх грошей у схованку! (Віддає).
Іван. Отакої, вже й розгнівались?.. (Пішов).
Денис. Бреше, мабуть, що на книгу. Чи не гратиме у карт? Там у лавошника Митьки щовечора збираються та в карт грають. Хведька Коваль на тім тижневі програв аж десять цілкових... Ловку забавку завели. (Прислухається). Що воно топотить так здорово? (Придивляється). Чи ба!.. Солдати на конях їдуть, ого-го, скілько їх!.. Куди ж це вони? Раз, два, три, чотири... Ого-го, їх і не перелічиш, мабуть, більш як на півсотні... Куди ж це вони простують?.. Повертають до панського двору. О, зупинились біля двору; двоє заїздить у двір... Чого ж то вони?

ЯВА 7

М е л а ш к а. Бачили, скільки солдатів, драгонія, чи що?
Денис. Таджe бачу.
М е л а ш к а. Я ж казала, що не виховаються наші з своїми заходами, ніколи не виховаються!.. Вчора я нарочито побігла до панського двору довідатись, чи там вже знають про те, що позавчора на сходці казав онорал; спитала одного-другоґо, тільки баньки витріщають... Аж це сам пан тиць на ґанок. "А, здрастуй,— каже,— гражданко, яку новину принесла?" Ніякої, кажу. "А йди,— каже,— до горниці". Увійшла я, він зараз почастував мене горілкою, а далі й каже: "Садовись, Мелашко! Тепер вже ми скоро будемо рівні всі як перед богом, так і перед людьми..." Налив ще стаканчик, я викушала. "Чув я,— каже,— що вчора біля розправи якийсь пан балакав з людьми, ти не бачила?" Я й одповіла: хоч і бачила і чула, про віщо балакав, але вам того не скажу. Він ще налив стаканчик, я викушала. Знов почав розмовлять, силкуючись випитати, але я цупко держала язика за зубами...
Денис. Не лись...
Мелашка. Ні, ні... Хіба, може, ненароком яке там слово бовкнула, а щоб навмисне, то і хрест мене побий!.. Щоб мені сімсот пухирів на язика ще й дев'ять, коли... (Побачила Юхима, хутко щезає).

Юхим. Козаки приїхали!.. Це якась іродова душа сповістила пана, не інакше, а той гінця послав по козаків... Он які вже промеж нас людці вилупились... Ви, тату, мовчіть, як часом почнуть розпитувать... Знать не знаю, відать не відаю, кажіть... Козаки поїдуть, а ми тоді нишком зберемось всією громадою та на ніч в степ, а на зорі і поділимо землю; тоді вже, як поділимо, не одіймуть... Глядіть же, тату, мовчіть. Ну, коли б довідатись, яка то анахтема сповістила. (Пішов хутко).
Денис (сам). Чого доброго, халепи придбаємо... Що ж воно оце таке? Розказували ще торік, що цар скликав синод і став прохать, щоб йому дали сім десятин землі; синод згодився і зараз дав підпис на бамазі, тоді цар і каже: "Коли дали мені, то дайте ж і всім крестянам по сім десятин..." Тепер знов онорал, що із звіздою, сказав, що панську землю дозволено поділить; а тепер пан викликав козаків... От і розбери: де правда, а де брехня?

ЯВ А 8

П р о х о р (виходе з-за вугла, з клунком за плечима). Здрастуйте, тату.
Денис (жахнувся). Що?.. Хто це?.. Сину мій, Прохоре!.. (Туле його до грудей). Та чи це ти? Ти живий, тебе не спалили?
П р о х о р. Ні, господь помилував мене. Тілько скалічено було, а як рана загоїлась, я вернувся в строй і мене захопили японці у полон. Але, хвалити бога, я з полону втік... Тепер мене відпустили на поправку. Ви не одібрали від мене листа; я ж писав вам, невже я попередив свого листа?.. А де ж Катря?
Денис. Катря?.. Іди перш до матері. Мати, сердешна, стерялася, як почула, що ти згорів...
П р о х о р. Та невже? Де ж вони?
На порозі з'являється Степанида.
Матінко моя ріднесенька, жалібниця моя щирая!.. (Кидається до неї і цілує їй руки).
Степанида (довго вдивляється в нього, далі крикнула). Сину, синочку мій, моя ти любая дитино!.. (Цілує його й хрестить). Тебе відпустили, не взяли на війну?
Денис (тихо Прохорові). Кажи, що не взяли...

Прохор. Не взяли, мамочко!.. Ходімо, ходімо у хату... Де ж моя Катруся?
Ідуть в хату.

ЯВ А 9

Соцький і з ним урядник і два козака.
Соцький (стукає у вікно). А вийдіть, Денисе, сюди!
Денис (виходе). А чого вам треба?
Урядник. Ігдє, старик, твой син Іван?
Денис. Не знаю, кудись пішов.
Урядник. Можеть, вон у хаті?
Денис. В хаті його нема.
Урядник. А вот посмотрим.
Денис. У хаті синсолдат, котрий оце туж-туж вернувся з войни.
Ідуть всі в хату.
Іван (з книгою). Купив "Івана Вижигіна". Може, у цій книзі списано про те, як дошукатись правди? Коли б мені дізнати, у якій книзі про людську правду списано.
Урядник, козаки, соцький і Денис, а опісля і П р о х о р.
Денис. Осьдечки і наш Іван.
Урядник. А, от ето вон? Тебя, голубчик, нам і надобно. Возьміть його, реб'ята.
Козаки беруть Івана.
Іван. За віщо це?
Урядник. А вот пойдьом з нами, там все узнаєш.
Іван. Куди з вами?
Урядник. Куди? Спершу в штани всипем, а потім можна будеть і в спину. (Регоче). Ведіть його к командеру...
Пішли.
П р о хор. Тату! Що це Іван налихотворив, невже прокрався?

ЯВ А 10

Катр я, Василь і весільні гості.
Катря (кланяється Денисові). Просю вас, тату, до нас на хліб, на сіль, і на весіллє! Не погребуйте!..
Прохор (побачив лице Катрі). Що, як? Катре!..

Катря (пізнала Прохора). Прохоре, ти? Ти живий?.. Ах!.. (Падає йому в ноги).
Прохор (підіймає її). Катю, Катрусе моя!.. Вона зомліла!.. Води, води, бога ради!..

Кінець